

СЕКЦІЯ 12 ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРАВОВИХ ТА МОРАЛЬНИХ НОРМ У СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ФЕРМЕРІВ

Бровко Н.І., к. ю. н., доцент,
завідувач кафедри історії, теорії держави і права та державного будівництва
Білоцерківський національний аграрний університет

Стаття присвячена аналізу правосвідомості українських фермерів з позицій філософського праворозуміння. Розглядається взаємозв'язок правових та моральних норм у свідомості вказаних осіб. Встановлено, що у державі не звертається увага на формування та підвищення рівня правосвідомості осіб, які займаються фермерським господарством, тому слід розробити державну програму, яка направлена на підвищення рівня правосвідомості українських фермерів, що надалі має призвести до зміни української ментальності та суспільної свідомості.

Ключові слова: правосвідомість, підвищення правосвідомості, правові цінності, моральні ідеали, цінності, свідомість українських фермерів.

Стаття посвячена аналізу правового свідомості українських фермерів з точки зору філософського правопонимання. Рассматривается связь правовых и моральных норм в сознании этой категории лиц. Установлено, что государством не обращается должного внимания на формирование и повышение уровня правосознания лиц, которые занимаются ведением фермерского хозяйства, поэтому необходимо разработать государственную программу для повышения уровня правосознания украинских фермеров, что в будущем изменит украинскую ментальность и общественное сознание.

Ключевые слова: правосознание, повышение правосознания, правовые ценности, моральные идеалы, ценности, сознание украинских фермеров.

Brovko N.I. INTERVENTION OF LEGAL AND MORAL NORMS IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN FARMERS

This article about the category of legal awareness to farmers of Ukraine. The relationship between the norms of law and morals is analyzed. It was established that the state does not pay attention to the development and improvement of legal awareness of citizens. It is necessary to approve the general concept of formation of legal awareness and legal culture of citizens and to develop measures to achieve this goal at the national level.

Key words: legal awareness, social consciousness, raising consciousness, legal values, moral ideals, values, consciousness of Ukrainian farmers.

Постановка проблеми. Починаючи зі стародавніх часів поняття суспільство та держава ототожнювались. Питання яка саме система краще врегульовує суспільні відносини у державі завжди було дискусійним. Однією з систем називали санкціоновану державою нормативну систему права, а також виділяли системи моралі, традицій, релігії, тощо. Ці системи з'явилися з моменту виникнення суспільства з метою врегулювання людської поведінки.

На сьогодні побудова демократичної, правової, соціальної держави неможлива без розвитку права. Трансформація правової системи, підвищення рівня правової культури і правової свідомості громадян, особливо у період соціальної трансформації є актуальними проблемами. Враховуючи це, постає потреба у всебічному дослідженні з позицій філософського праворозуміння сутності феномену право та пов'язану з ним категорію правової свідомості.

Право – це багатогранне явище, яке покликане врегульовувати відносини між громадянами, має свою структуру, логіку, закономірності, що відрізняє його від інших

сфер людського буття. Для того, щоб співіснувати у суспільстві, людям необхідно дотримуватись та виконувати певні дії, які знаходять свій вираз у моральних правилах і нормах. На протязі довгого періоду часу науковці розмежовували категорії право та звичаї. Потім поступово вивели категорії релігії та моралі.

Американські соціологи виділяють "folkways", тобто певні способи життя соціальних груп та "mores", тобто дії, які стосуються права та незнання яких призводить до спричинення негативних наслідків для оточуючих, у свою чергу, викликаючи негативну реакцію суспільства. Мова йде про те, що в умовах існування значної кількості соціальних правил, відмінних від юридичних норм, завдання права – «зуміти засвоїти будь-яке інше соціальне правило». Коли ми говоримо про «нейтральний характер юридичного правила», то юридичне правило порівнюється з «прозорою місткістю, яка відповідає певним критеріям». Разом з тим, таке правило, залежно від конкретної системи, може мати різний зміст, що буде відповідати певним вимогам, які воно має задовольняти [1, с. 234].

Метою статті є: аналіз правосвідомості українських фермерів з позицій філософсько-праворозуміння, дослідження взаємозв'язку правових та моральних норм у свідомості вказаних осіб, обґрунтування місця моралі у свідомості людини.

Виклад основного матеріалу: питання співвідношення правових та моральних норм розглядалось та осмислювалось в усі часи з різних позицій. Навіть сьогодні існує думка про те, що природне право – це право у собі, воно відповідає природі, якій наділило себе людство [2]. Але питання, що стосується взаємозв'язку правових та моральних норм у свідомості українських фермерів на сьогодні не досліджене та потребує детального філософсько-правового обґрунтування. Так представники вчення про природне право не визначають чітку межу між правом і мораллю. Вони вважають, що основна мета закону – реалізація справедливості. Так, на думку Августина Блаженного, уявлення про справедливість веде до божественного одкровення. У мусульманському праві можна спостерігати поєднання релігійних (моральних) правил та позитивних правил, які містяться у Корані; право в індусів (брахманізм) також містить елементи релігійності. Навіть, якщо розглядати правові системи, що містять у собі позитивне право, норми якого прийняті органами державної влади, то у них можна побачити ідею про те, що основне завдання правових норм – це закріплення рішень, які є, на думку законодавців, справедливими. А поняття справедливості – це поняття певного морального порядку, яке повинно бути враховане кожним у міру своїх можливостей та світогляду.

Ж. Ріппер вважав, що між юридичною (правовою) нормою та моральною нормою не має суттєвих відмінностей та стверджував, що право завжди керується мораллю. Цікавою є позиція Ріппера щодо того, як формувати правові норми. Він висловлює думку про необхідність використання позитивної концепції, але паралельно вбачає за необхідне використовувати моральні норми для розробки правових норм. Таким чином можна уникнути суперечностей та, з одного боку, визнати існування відносин між проявами соціального порядку, правом та роллю органів влади та, з іншого, неможливо заперечувати факт зближення права та моралі [3, с. 13-18]. Жоссеран, у свою чергу, заперечував існування будь-якої межі між правом та мораллю, оскільки право, на його думку – це власне і є мораль, що наділена здатністю до примусу [4, с. 6].

Бачення І. Канта відрізняється від вищевикладеного. Він заперечував метафізичну основу моральних систем та мораль вбачав саме в автономній волі людини. На його думку, мораль – це «внутрішній голос» людини. Право ж – це саме правило життя, яке застосовується під впливом того чи іншого соціального фактора. І. Канта цікавили більше дії людини, а не ті мотиви, що призвели до них, у той час як мораль співвідносилась зі сферою мотивів, що впливають на поведінку людини, з внутрішнім світом людини, а не з її конкретними діями. Тому можемо спостеріга-

ти у позиції І. Канта деяку категоричність, що є особливістю його філософії.

Рубєєв не вбачав принципової відмінності між правом та мораллю, але, якщо право розглядається як засіб врегулювання суспільних відносин, метою якого є суспільний порядок, а мораль розглядається як засіб удосконалення особистості, то у такому разі між ними існують деякі відмінності [5, с. 77].

Повага до права гарантується розумінням особи, що за порушення правових норм вона буде нести несприятливі наслідки, а за порушення моральних норм лише отримає засудження з боку суспільства, що буде впливати на її свідомість. Все ж у суспільстві порушення моральних норм, як правило, тягне за собою певну реакцію суспільства у вигляді, наприклад, засудження чи осуду. Також, моральні норми більш суб'єктивні, розмиті, їм не вистачає певного примусу, чіткості [2]. Погоджуємось з вищевикладеним та хочемо зазначити, що джерелом моральних норм свідомості українського фермера є релігійні норми, заповіді, етичні норми, певний досвід пізнання дійсності. У свою чергу, правові норми є результатом приписів уповноважених органів влади та мають виражати волю народу.

Моральні норми осіб, які займаються фермерським господарством формуються протягом усього їх життя, вони звернені до внутрішнього світу людини, а право цікавлять вчинки людей у суспільстві, тобто дії, пов'язані з виконанням та дотриманням правових норм у ході здійснення фермерського господарства. Загалом, якщо мета моралі – удосконалення особистості, то право покликане врегулювати відносини у суспільстві.

Осмилюючи право та його зв'язок з категорією моралі у свідомості осіб, які займаються фермерським господарством, слід вдатись до філософсько-правового аналізу даних категорій.

Хочемо зазначити, що зміна ціннісних пріоритетів від епохи до епохи оберталася конкретними змінами у теоретичній правовій думці та практичному нормативному житті. Кожна епоха вносила свої зміни до теоретико-правової думки, світогляду, поглядів та принципів буття, що потім відображалось у нормативно-правових актах.

Так, у епоху Античності греки та римляни оцінювали правомірність та моральність дій правом-справедливістю. Категорії права та моралі не розділялись. Право вважалось цінністю та вказувалось на його велике моральне значення. Тому закони мали бути добрими, а правителі справедливими. Піфагорійці вважали законослухняність високою чеснотою; Сократ стверджував, що кожен громадянин повинен бути законослухняним, і це його незаперечний обов'язок; Аристотель підкреслював, що людина, яка живе поза законом і правом є найгіршою з усіх.

Середні віки стали новим етапом у питанні співвідношення моралі і права. Мораль і право у цей період вже не розглядались як синоніми. Становлення системи права відбувалось автономно від моральних норм-настанов. Як закони, так і моральні норми повинні були

відповідати релігійним цінностям та йшли від Божого розуму.

Епоха Нового часу характеризується новизною у праворозумінні. Мораль і право доповнювали один одного, були самостійними категоріями, як стверджували Т. Гоббс, Д. Юм, Ш. Монтеск'є, Ч. Беккарія, Вольтер, Ж.-Ж. Руссо. Право продовжувало розглядатись з позицій моральної філософії, але мало важливе значення для соціуму при умові його взаємозв'язку з принципами і нормами моралі. Осмислення права як феномену, який здобуває свій вищий зміст та значення у сукупності з етичними категоріями – особливості тогочасної філософсько-правової думки [6, с. 126].

Епоха Просвітництва характеризувалась також різним розумінням права: нормативним та аксіологічним. Кант стверджував, що мораль і право взаємно доповнюють один одного. Якщо особа володіє моральними якостями, відповідно вона здатна відповідати за свої дії, а на право покладено завдання визнання публічною владою моральної самодостатності осіб.

Питання про співвідношення моралі і права стало предметом дискусії й серед російських науковців. К. Аксаков не вбачав відмінності між цими поняттями та пов'язував їх між собою; Б. Чичерін вважав ці категорії різними, які не мають нічого спільного; В. Соловйов вбачав у праві частину моральності, а відповідно право визнавав частиною моралі [6, с. 134-136].

З позиції позитивного права останнє виникло разом з державою, фіксувалось у певних актах, гарантувалось силою державних органів, а мораль виникла разом з суспільством, відображалась у суспільній пам'яті та релігійних текстах, гарантувалась силою суспільної думки. Право передбачає певну реакцію на конкретну дію, а мораль формулює загальні настанови без конкретизації та базується на суспільній думці [6, с. 144].

Природньо-правова теорія розглядає право та мораль у тісному зв'язку. З позицій аксіології право та мораль відрізняються способами пізнання цінності, усвідомленням її ролі та значення для людини. Правове відношення до цінності знаходить свій вияв через поняття «визнання цінності», тобто особливе відношення до неї. Вважається, що право та мораль є проявом належного, але право вважається належним на рівні суспільства та суспільної поведінки, а мораль на індивідуальному рівні, відносячись до конкретної особи та її свідомості. Тому моральні цінності вважаються цінностями вищими, універсальними [2].

Мораль виступає ціннісним критерієм права. З іншого боку, право і мораль є загальними формами виразу свободи, рівності, справедливості, гуманізму у поведінці людини. У порівнянні з правовими цінностями, моральні цінності займають більш високе місце у ціннісній ієрархії. Єдність права і моралі виражається у їх взаємній доповненості. Це дає змогу їм виступати як єдина ціннісно-нормативна система у правовій свідомості. Саме у своїй єдності правові і моральні цінності утворюють ідеал автономної правосвідомості

та виступають як правовий орієнтир у процесі переоцінки соціальних цінностей [2].

Якщо говорити про взаємозв'язок права та моралі у сучасному суспільстві, у свідомості фермерів можна спостерігати зіткнення моральних і правових цінностей. Іноді вони спільно регулюють ті чи інші цінності, які захищаються. Мова може йти про такі цінності як життя, свобода, недоторканість, безпека, власність тощо. У такому разі правові і моральні норми збігаються, взаємодоповнюють одна одну. Але, які саме цінності будуть домінувати у суспільстві та у свідомості особи, залежить не лише від його культурних, але й від національних особливостей.

Правові цінності знаходять свій вияв у структурі індивідуальної правосвідомості особи. Це певне позитивне її відношення до правової системи, яка діє у суспільстві, що впливає на поведінку цієї особи та на оцінку нею подій у суспільстві. Тому можна прослідкувати зв'язок між усвідомленням цінності права частиною суспільної правосвідомості та між правовими цінностями, що формуються в індивідуальній правосвідомості фермера. Вважаємо, що правові цінності реалізуються через ціннісні установки шляхом правової взаємодії на різних рівнях: особистість-громадянське суспільство, громадянське суспільство-держава.

Але іноді моральні ідеали не поєднуються з правовими цінностями у правосвідомості людини, тому нерідко можна спостерігати їх суперечність, результатом якої є деформації індивідуальної правосвідомості людини. Про це свідчать висновки, які випливають з результатів проведеного анкетування, коли з одного боку фермери розуміють необхідність і значущість законів у житті суспільства, а з іншого – воліють та можуть їх порушити при наявній можливості. Близько 45% опитаних фермерів зазначили, що при здійсненні підприємницької діяльності фермер повинен дотримуватись норм законодавства України, але якщо є можливість «обійти» закон, унікаючи відповідальності, скористаються цим.

Ця категорія наділена особливою правосвідомістю, адже це люди, які мають освіту, зрілий вік (від 35 до 50 років) та здатні формувати правосвідомість інших категорій. Натомість, фермери зазначають про занадто м'які та гуманні закони у державі.

На питання про роль держави у веденні господарства 40% опитаних зазначило, що вони не відчувають підтримки фермерства від державних структур, тому питання, що стосуються їх діяльності не ініціюють в органах влади та місцевого самоврядування (24%) або ініціюють, хоча й безрезультатно (21%). Майже усі опитані впевнено заявляють про значну роль фермерів у розвитку українського села, адже вони сприяють не лише зайнятості сільського населення, а й раціональному та дбайливому використанню земель, розвивають інфраструктуру сільської місцевості. Рівень правової культури та правової свідомості впливає на фермерську діяльність. Хоча 12% опитаних зазначило, що інколи не обов'язково виконувати усі норми закону, що не впливає на кінцевий результат.

Висновки. Таким чином, наше дослідження показало, що необхідно вживати заходи, які направлені на підвищення рівня правової свідомості. Це стосується не лише молодого покоління, а й осіб, які можуть та повинні впливати на правосвідомість молоді, які покликані її формувати. Хочеться вірити, що більшість населення, у тому числі й особи, які займаються фермерським господарством, не вчиняють протиправних діянь не тому, що бояться покарання, а тому, що моральні норми, що існують у їх свідомості не дозволяють це зробити, тобто у силу певних моральних правил та настанов.

Слід розробити державну програму, яка направлена на підвищення рівня правосвідомості українських фермерів, у ході якої проводити ряд тренінгових програм та програм професійної освіти, що буде сприяти розвитку фермерства в Україні, зокрема проводити навчальні програми для фермерів з роз'яснення основних норм у аграрній, земельній сфері та сфері господарництва. Для цього слід активно залучати засоби масової інформації, пропагувати законслухняність, повагу до права, необхідність дотримання та виконання правових норм. Результатом має

стати поступова зміна ментальності українських громадян. Звичайно, це складний шлях, і для досягнення поставленої мети потрібно, щоб змінилось не одне покоління, але у кінцевому результаті ми зможемо побудувати справді демократичну, соціальну, правову державу, в якій буде не лише визнаватись, а й діяти принцип верховенства права, в якій стан законності та правопорядку буде взірцевим для інших.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бержель Ж.-Л. Общая теория права : пер. с фр. / Жан-Луи Бержель ; под. общ. ред. В.И. Даниленко. – М. : NOTA BENE, 2000. – 576 с.
2. Фабрика И.В. Аксиологическая сущность правосознания личности: теоретический аспект : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / И.В. Фабрика. – Челябинск, 2007. – 203 с.
3. Ripert G. La regie morale dans les obligations civiles (1949) / G. Ripert. – № 36.
4. Jossierand De. Vespritdesdroitsetde leur l i' lalivilv (1927) / De Jossierand. – № 254.
5. Roubier P. op. cit., № 42, P. Roubier, ibidem. M. Virally, op. cit., p.77.
6. Філософія права : [підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл.] / [О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, С.І. Максимов та ін.] ; за ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. – Харків : Право, 2009. – 208 с.